

Prostorni razvoj grada Osijeka

Povijest grada ispričana kroz karte

Izrada kartografskog prikaza: Plan 360 d.o.o.

Osijek, smješten na desnoj obali Drave, ima slojevitú povijest prostornog razvoja, koja se jasno očituje kroz promjene u urbanom tkivu. Od rimskog naselja koje je nastalo na području okruženom močvarama kao vojnički logor, preko srednjovjekovne utvrde, osmanske okupacije i habsburške militarizacije, pa sve do industrijskog i postsocijalističkog grada, Osijek se kontinuirano prostorno mijenjao. Ključni izvori za praćenje tih promjena su kartografski prikazi, od vojnih izmjera Habsburške Monarhije do današnjih kartografskih i GIS prikaza.

Povijest Osijeka seže daleko u prošlost. U starom vijeku ovdje se nalazio keltski te rimski grad **Mursa**, važno vojno i prometno središte na granici Rimskoga Carstva, s mostom preko rijeke Drave. Prvi se put ime grada spominje 1196. godine u povelji ugarsko-hrvatskog kralja Emerika u mađarskoj inačici Eszek spominje se 1196. godine, a Nijemci ga nazivaju Esseg.

Osijek je kroz stoljeća bio važno strateško mjesto zbog svojeg položaja uz Dravu i blizine glavnih kopnenih i riječnih prometnica. Njegova važnost dodatno je narasla u razdoblju osmanske vlasti i kasnije u Habsburškoj Monarhiji, kada se počinje razvijati Tvrđa – barokna vojna utvrda

■ Tvrđa, Gornji i Donji grad – osnove urbanog kolopleta

Tijekom srednjeg vijeka, u doba Hrvatsko-ugarskog kraljevstva, Osijek je bio razvijen trgovački i obrtnički gradić smješten na važnom prijelazu preko Drave. Njegov strateški položaj učinio ga je metom Osmanskog Carstva, koje ga je osvojilo u ljeto 1526. godine. Ubrzo nakon osvajanja, sultan Sulejman I. Veličanstveni naredio je izgradnju monumentalnog drvenog mosta preko Drave – poznatog kao **Sulejmanov most**. Most, dug oko 6 kilometara i širok 6 metara, bio je pravo graditeljsko čudo tog vremena. Ležao je na čamcima povezanim lancima, a omogućavao je prolaz vojsci, trgovcima i putnicima između Osijeka i Darde. Osijek je zahvaljujući mostu postao važno prometno i trgovačko središte Slavonije. Most je kasnije spalio hrvatski ban Nikola VII. Zrinski kako bi spriječio osmanske prodore, a iako je djelomično obnovljen, konačno je nestao iz upotrebe do kraja 17. stoljeća. Nakon oslobođenja Osijeka od Osmanlija krajem 17. stoljeća, grad ulazi u sastav Habsburške Monarhije. Na mjestu nekadašnje osmanske utvrde započinje izgradnja Tvrđe – monumentalnog vojnog kompleksa izgrađenog prema pravilima barokne fortifikacije. Tvrđa je geometrijski organizirana, s masivnim bastionima, opkopima i vojnim zgradama, a okružuju je ruralna naselja koja će se kasnije razviti u Gornji i Donji grad. Karte iz 18. stoljeća jasno prikazuju ovaj raspored, a današnje karte pokazuju kako su nekadašnji obrambeni pojasevi pretvoreni u parkovne zone i setnjice. Tvrđa je postala kulturna i urbanistička jezgra Osijeka, simbol prijelaza iz osmanske u habsburšku vlast i temelj modernog razvoja grada.

Prikaz krvavog sukoba iz 1690. koji prikazuje i Sulejmanov most preko Drave koji spaja Osijek i Dardu, izvor: digitalna.nsk.hr

■ **Osijek na vojnim kartama Habsburške Monarhije**

Jedan od najvažnijih izvora za proučavanje ranog prostornog razvoja Osijeka su vojne karte Habsburške Monarhije. **Carica Marija Terezija** zaslužna je za bogato kartografsko nasljeđe tog doba jer je zbog vojno strateških i gospodarskih razloga 1763. donijela odluku o izmjeri i izradi detaljnih topografskih karata svih zemalja u Habsburškoj Monarhiji. Tako su provedene tri vojne izmjere:

- * Prva vojna izmjera (1763 – 1787)
- * Druga vojna izmjera (1806 – 1869)
- * Treća vojna izmjera (1869 – 1887)

Izrađene karte su vrlo precizne i svrstavaju se u najdetaljnije prikaze urbanog i prirodnog krajolika tog doba.

Prva vojna izmjera ili **jozefinska izmjera** (nazvana po Josipu II. u vrijeme kojega je završena) obavljena je za civilni dio Hrvatske i Slavonije po županijama i za vojni dio po pukovnijama, u sklopu koje je izvršena i katastarska izmjera samo za tadašnji vojni dio Hrvatske i Slavonije (tzv. **jozefinski katastar**). Na kartama te izmjere Tvrđa dominira prostorom grada sa svojim zvjezdastim oblikom i obrambenim opkopima. Već tada postoje obrisi današnjih gradskih četvrti Retfale te Gornjeg i Donjeg grada, koji se razvijaju kao dodatne cjeline uz Tvrđu.

Druga topografska izmjera ili **franciskanska izmjera** nazvana je po caru Franji I. i za područje Slavonije i Vojne Krajine provedena je od 1865. do 1869. Izvršena je i katastarska izmjera civilnog i vojnog dijela Hrvatske i Slavonije (tzv. **franciskanski katastar**).

Na starim kartama mogu se iščitati zanimljivi **nazivi** koji odražavaju povijesne i jezične slojeve grada. Tako se na osječkom području pronalaze nazivi sokak za ulice, što je turska riječ za manju ulicu ili prolaz. Gradske četvrti ponekad su označene po funkciji ili etničkoj pripadnosti, npr. *tvrđava*, *varoš*, *njemačko predgrađe*. Imena su često bila dvojezična – njemačka i mađarska uz domaće varijante. Čitanje naziva otkriva kako se prostor organizirao ili gdje je nastajao. Tako pronalazimo različite varijante imena današnjih četvrti:

- * **RETFALA** - Riffalu, Rétfalu, Riffala - na mađarskom jeziku znači *selo u ritu*
- * **DONJI GRAD** - Unter Varos, Unterstadt, Also Város, **Osiek donji grad**
- * **GORNJI GRAD** - Ober Varos, Oberstadt, Felső Város, **Osiek gornji grad**
- * **TVRĐA** - Vár, Festung, **Osiek tvrđja**

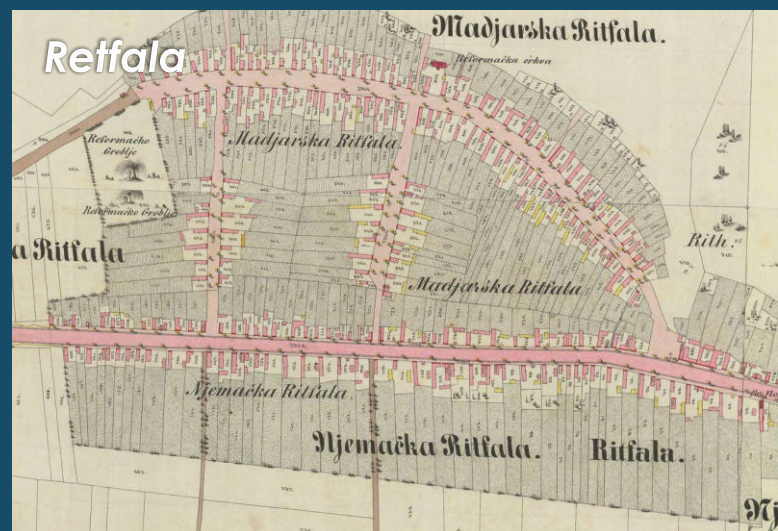
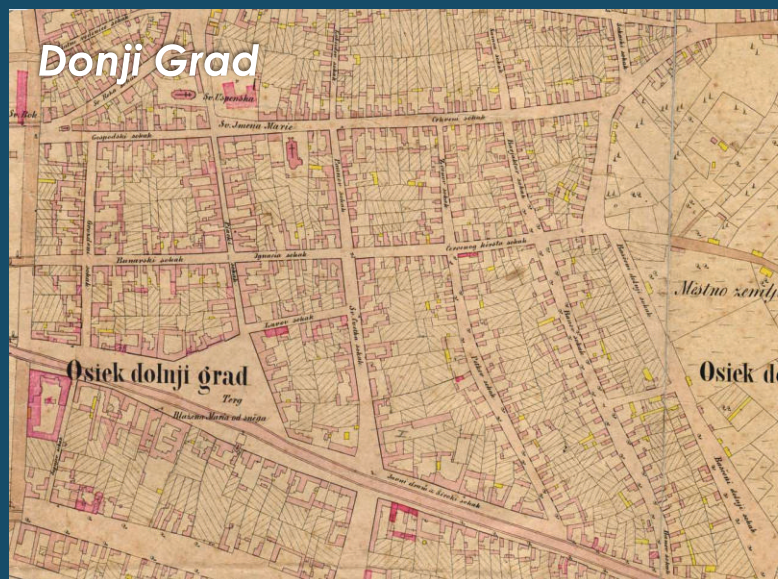
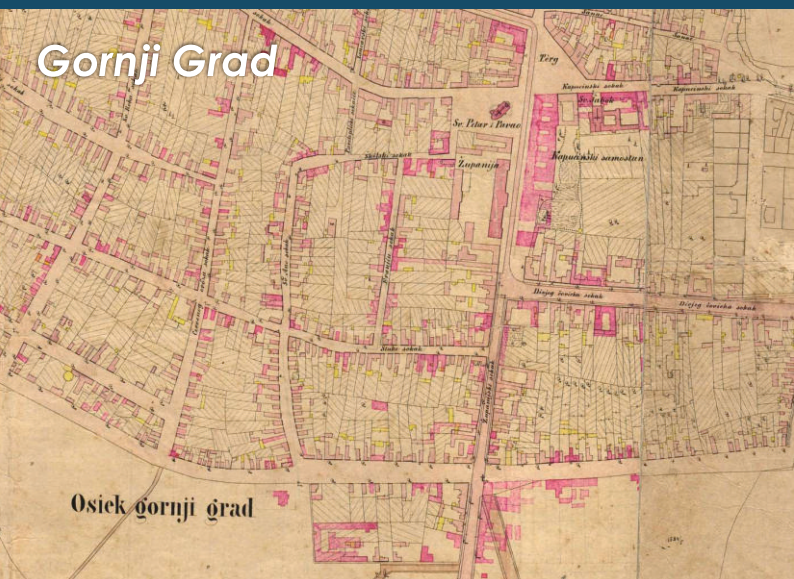
■ Osijek na karti prve vojne izmjere (1763–1787)

■ Osijek na kartama druge vojne izmjere (1865–1869)

■ Katastarski planovi iz 1863. prema današnjim gradskim četvrtima

■ **Industrijalizacija i širenje grada (19. – početak 20. stoljeća)**

Ključ za razumijevanje urbanog razvoja grada leži u analizi povijesnih karata koje otkrivaju promjene u morfologiji grada i njegovim funkcionalnim zonama. S razvojem željezničke mreže i industrijskih pogona, krajem 19. stoljeća Osijek postaje snažno gospodarsko središte. Karte s kraja 19. i početka 20. stoljeća pokazuju širenje grada duž glavnih prometnica te stvaranje industrijskih zona uz obalu Drave i u predjelima današnje Industrijske četvrti. Nova stambena naselja niču oko tvornica i pruga, grad dobiva električnu rasvjetu, tramvaj i kanalizaciju. Osijek tada prerasta u moderan srednjoeuropski grad s jasnom urbanističkom strukturom, što se vidi u ortogonalnom rasporedu ulica, industrijskim blokovima i izgradnji novih javnih institucija. Između dva svjetska rata jača industrija metala, tekstila i prehrane. Karte iz tog razdoblja prikazuju jasnu povezanost industrijskih zona s prometnom infrastrukturom: blizinu željezničkog kolodvora, luka i cestovnih koridora. Prepoznaje se i pojava planirane radničke stanogradnje.

Karta iz 1869., autor: Albert Bogen, suradnik: Agostin Toth;
Izvor: digitalna.nsk.hr/

Specijalna karta, list Čepin-Osijek-Villany izrađena je na temelju spojenih listova specijalne (topografske) karte Austro-Ugarske Monarhije *Spezialkarte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, iz sekcija Mohač-Villany (Mohacs und Villany) i sekcija Osijek-Darda-Valpovo (Esseg Darda und Valpovo) iz 1882., a karta je dopunjena 1891.;
Izvor: kartevgi.hismus.hr

■ **Razvoj grada u drugoj polovici 20 stoljeća**

Nakon Drugog svjetskog rata, grad doživljava snažnu plansku transformaciju. Prostor se širi prema jugu (Industrijska četvrt) i istoku (Jug II), grade se veliki stambeni blokovi, a industrija postaje glavna okosnica gospodarskog života. Karte GUP-ova iz 1960-ih i 70-ih jasno pokazuju zoniranje grada i postavljanje velikih infrastrukturnih sustava (elektrane, skladišta, prometni čvorišta). Prostorni planovi iz tog razdoblja danas su odlična podloga za procjenu *brownfield* područja i važni dokumenti prostornog nasljeđa socijalističkog razdoblja.

Nakon Domovinskog rata, Osijek doživljava duboku prostornu i funkcionalnu transformaciju. Deindustrijalizacija, privatizacija i promjena vlasničke strukture rezultiraju gubitkom većine industrijskih pogona. Karte iz 2000-ih otkrivaju preobrazbu bivših industrijskih područja u trgovačke zone, poslovne centre i stambene cjeline.

■ **Osijek – grad parkova: zeleni identitet kroz vrijeme**

Osijek se s pravom često naziva gradom parkova zahvaljujući velikoj količini i rasporedu zelenih površina koje su integralni dio njegove urbanističke strukture još od 19. stoljeća. Već na kartama iz tog razdoblja uočljivi su perivoji, drvoredi i javne zelene površine koje prate najvažnije prometnice i granice gradskih četvrti. U austrougarskom razdoblju, uz utjecaj bečke hortikulture i gradske elite, formirani su reprezentativni perivoji poput Perivoja kralja Tomislava, Perivoja kralja Petra Krešimira IV., Zoološkog vrta i osječke Promenade. Poseban značaj ima zeleni pojas uz Dravu, koji još od druge polovice 19. stoljeća funkcionira kao tampon zona između urbanog tkiva i rijeke. U socijalističkom razdoblju, nastavlja se tradicija planiranja parkova unutar novih stambenih naselja – tako Jug II, Sjenjak i Retfala dobivaju svoje kvartovske zelene zone.

U novije vrijeme, Osijek se kroz razne strateške dokumente ponovno pozicionira kao grad koji želi očuvati i proširiti svoj zeleni identitet. Danas ima gotovo 400 hektara uređenih parkova i zelenih površina, uključujući i jedini zoološki vrt u Hrvatskoj smješten na riječnoj obali. Takav raspored parkova – često u obliku linearnih zelenih koridora koji prate ulice, tramvajske pruge i povijesne osi – stvara dojam *grada u parku*. Mnoge prostorne analize potvrđuju da Osijek ima jednu od najviših površina zelenih zona po glavi stanovnika u Hrvatskoj. Osim takvih zona i nekadašnji obrambeni zidovi Tvrđe pretvoreni su zelene zone i šetnjice.

Autor: Dubravka Lubina

■ Nazivi Osijeka koje nalazimo na kartama

- * **Mursa** – U doba Rimskog Carstva, Osijek je bio poznat kao Mursa, važan vojni i administrativni centar. Prvi pisani tragovi datiraju iz 2. stoljeća
- * **Esseg / Eszék** – Tijekom srednjeg vijeka i kasnije pod Habsburzima, grad se nazivao Esseg na njemačkom i Eszék na mađarskom jeziku
- * **Osijek** – Današnji i standardni naziv je Osijek koji se koristi od kraja 19. stoljeća.
- * Uz to, pronalaze se i inačice tih imena kao što su Osseck i Osiek.

U današnje doba, kada živimo okruženi podacima, a velika količina podataka sadrži i prostornu komponentu, karte postaju interaktivne i slojevite i imaju veliku primjenu, ali postaju i dekorativni i promotivni materijali.

Pojednostavljeni kartografski prikazi Osijeka prema trenutnim prostornim podacima (poster i razglednica);
Izrada: Plan 360 d.o.o.

Izvori:

- * <https://kartevgi.hismus.hr/>
- * <https://digitalna.nsk.hr/>
- * mapire.eu
- * Promjene u funkcionalno-prostornoj strukturi Osijeka nakon 1991. godine, D. Njegač, S. Gašparović, Z. Stipešević; HRVATSKI GEOGRAFSKI GLASNIK
- * <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-57-2005-07-07.pdf>
- * Državni arhiv u Osijeku; www.dao.hr
- * Vrtina i parkovna arhitektura Osijeka na povijesnim kartama, K. Šmit; znanstveni časopis PROSTOR
- * <https://www.tzosijek.hr/povijest-grada-671>
- * 200 godina Franciskanskog katastra, M. Roić; Monografija 65 godina Hrvatskog geodetskog društva

